

„...egy repülőgéppel jöttünk vissza [1945-ben Moszkvából] Budapestre, Balázs Béla és én...”

Hont Ferencel Szekfű András beszélgetett
1970. április 2-án és 14-én*

Hont Ferenc (1907–1979) színes, sok tekintetben lenyűgöző, el-
lentmondásos és megosztó személyisége volt a magyar kultu-
rális életnek és politikának. Csodagyerekként nőtt fel, színész
és színházi rendező lett. Kulcsszerepe volt a Szegedi Szabadtéri
Játékok megalapításában, és ugyanott ő rendezte *Az ember tra-
gédiája* első szabadtéri előadását. Részt vett a Szegedi Fiatalok
mozgalmában, barátja volt Buday György, Ortutay Gyula és
Radnóti Miklós. *Hont Ferenc* című korai versében Radnóti – ta-
lán a névnapra írta? – Szent Ferenc-i attribútumokkal ábrázolja
barátját, szeretetteljes iróniával: „Ha tenyerére galambok ülnek
/ akkor ő is burukkoló galamb / és rendezi őket fegyelmesen.
[...] / Mesélik, / színészeket is rendezett már, de /az régen volt,
talán igaz se volt. [...]”

1944-ben a munkaszolgálatból átszökött a fronton a szovjet
oldalra, ahol fél évig hadifogolyként kezelték, majd 1945-ben
pártiskolára küldték. Hazautazása előtt találkozott Balázs
Bélával, akiről ezt írta naplójába: „Szomorú benyomást tett
rám.”¹ Viszont a véletlen úgy hozta, hogy ugyanazon a repülő-
gépen tértek haza Magyarországra 1945. június 10-én.

Itthon kommunista feladatának tekintette, hogy vezetése alá
vonja a színház és a film minél több intézményét. Egy időben
volt a Madách Színház igazgatója, a Színház- és Filmművészeti

* Részlet SZEKFŰ András: *Így filmeztünk* című filmtörténeti interjúkötetéből,
MMA Kiadó, megjelenés előtt.

¹ *Hont Ferenc naplói*, 9. füzet, 54. OSZMI Kézirattár.

Főiskola főigazgatója és az Állami Filmgyártó Vállalat művészeti vezetője. A két utóbbi posztra azonban Balázs Béla is számot tartott munkássága és nemzetközi tekintélye jogán. Bár Hont és Balázs pozíciója látszólag hasonló volt (mindketten régi kommunisták, moszkvai emigrációból érkeztek haza), Hont Ferenc beágyazottsága a pártban erősebbnek bizonyult. Bár színházi rendező lévén filmes szakmai múltja lényegében nem volt, ő lett a nemzetközi tekintélyű filmszakember Balázs Béla főnöke mindkét vonalon: a filmgyárban és a főiskolán.

Hont és Balázs viszonya híresen, közmondásosan rossz volt. A pesti népköltés ekkoriban fiktív sírfeliratokat kreált élő személyeknek. (Utóbb kiderült, hogy ezeket többnyire Jékely Zoltán és baráti köre szerzette.²) Balázs Béla „sírverse” így hangzott: „Itt nyugszom én, Balázs Béla, / ki híven őriztem a hont, / de könnyebb most idelenn a hant, / mint volt odafönn a Hont.”

Viszonyukat jellemzi egy részlet Hont Balázs Bélának írott 1949. február 11-i leveléből: „A Filmtudományi Intézet vezetője [azaz Balázs Béla] tudományos kérdésekben a tudományos igazgatóval, illetőleg továbbmenően a főigazgatóval áll szolgálati viszonyban. E pillanatban mindkét tisztséget én töltöm be. Függetlenül »az én tudományos kompetenciámtól« ezt a helyzetet tudomásul kell venni. [...] Kellő tisztelettel meg kell jegyez-nem, hogy erre a helyre engem Pártunk állított [...]»³

Az 1960-as évek második felében Hont Ferenc tanított az ELTE-n, és én két féléven át hallgattam. Kapcsolatba kerültünk az Egyetemi Színpad körében is. Amikor 1970-ben egy interjúkötetet készítettem a magyar filmtörténetről, Hont Ferencet is megkerestem, mert kíváncsi voltam, hogyan látja ő ezt a történetet. A kötet akkor politikai okokból nem jelenhetett meg, a Hont-interjú most jelenik meg először.

Szekfü András

² UNGVÁRI Tamás: Bökvers és haláltánc. *Orpheus*, 1992/2–3. 218–227.

³ OSZK Kézirattár, Fond 134/34/3.

Szekfü András: Mikor és hogyan került Ön kapcsolatba a magyar filmgyártással?

Hont Ferenc: Ha nem is közvetlenül, de először lényegében akkor, amikor a Színművészeti Akadémiát átszerveztük Színházművészeti Főiskolává, és megszerveztük egyrészt a film tanszakot, másrészt ott, a főiskolán a Filmtudományi Intézetet. (Az elsőt, amelynek Balázs Béla volt az elnöke.) Az 1946/47-es tanévben kezdtük meg a filmoktatást – Radványi Géza, Máriássy Félix, Fejér Tamás, Kertész Pál, Ranódy László és mások segítségével.

A második találkozás 1948-ban történt, a filmszakma államosításánál, amikor felállítottak egy Filmipari Igazgatóságot, amely végrehajtotta az államosítást. Vezetője Révai Dezső volt, helyettese pedig Berczeller Antal és én. Ebből a szervből alakult ki azután maga a filmgyártó vállalat.

Sz.: Ezelőtt a filmgyártással Önnek még nem volt kapcsolata?

H.: A magyar filmgyártással nem. Benne voltam ugyan a cenzúrabizottságban, még 1945-től kezdve.⁴ Ez akkor, mint sok más is, koalíciós alapon működött, és engem a Kommunista Párt delegált oda.

Sz.: A *Mozi Élet* 1948 áprilisában hozott is egy beszámolót arról, hogy Ön, mint a Filmipari Igazgatóság művészeti vezetője, beszédet tart.

H.: Az volt a bemutatkozó beszédem. A szakma fel volt háborodva, és félt rettenetesen tőlem...

Sz.: Miért?

H.: Hát egy más területről jöttem, és általában az államosítástól is féltek – és azzal az egy beszéddel megnyertem a szakma összes képviselőit.

Sz.: Meglep, hogy Ön erről a félelemről beszél, hiszen többek beszámolója szerint az államosítást a szakmának még a „kapitalista része” is viszonylag örömmel fogadta, mert akkora volt a létbizonytalanság, hogy ez a kenyeret jelentette...

⁴ Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság. 1945-ben 46 tagja volt, köztük Hont Ferenc. 154.900/1945. IV. B. M. sz. rendelet, *Magyar Közlöny*, 1945/139. (szeptember 29.)

H.: Gazdaságilag jól fogadták, de rettentően féltek attól, hogy most majd kiszórunk mindenkit a szakmából, és aki bennmarad, azoknak is teljes diktátum lesz. Ezt a félelmet sikerült eloszlatni.

Ekkor alakult meg az állami vállalat – nem is tudom már, mi volt a hivatalos neve, én Magyar Filmnek neveztem el, és ez a „Magyar Film” szerepelt a filmekben is. Ez a vállalat egyesítette az összes filmgyárat. A moziknak ekkor alakult a MOKÉP.

Sz.: Mi volt az Ön szerepe ebben az új szervezetben?

H.: A továbbiakban kettős szerepem volt. Művészeti vezetője voltam a gyárnak, és azonkívül helyettes vezérigazgató. A vezérigazgató Révai Dezső volt. Én csak a gazdasági ügyekben voltam a helyettese, ha ő nem volt Pesten. Művészeti kérdésekben önálló voltam – ez akkor így ketté volt választva. Művészeti kérdésekben ő nem adhatott nekem utasítást, gazdasági kérdésekben pedig én nem adhattam neki. Ez furcsa helyzet volt, előnyökkel és hátrányokkal. Hátránya volt, hogy ha Révai Dezső elment, akkor nekem a gazdasági kérdésekben helyettesítenem kellett őt. A film gyártásához ugyan értettem valamit, mert annak idején René Clair mellett tanultam a filmszakmát. Csak bejártam hozzá, amikor rendezett, nem dolgozhattam ott teljesen, mert az Odéon [színház]ban volt az állásom. Én magam el is felejtettem, Nemeskürty István „ásta ki”, hogy én akkor nagy cikket írtam Párizsban egy magyar lapba *A filmművészet új irányjai* címen.

Sz.: Meddig volt Ön a gyárban?

H.: 1949-ben váltam meg a gyártól, és akkor a Népművelési Minisztériumba kerültem a filmfőosztályra, melyet Kende István vezetett, és ott voltam egy évig a játékfilmosztály vezetője. A dokumentumosztályt Deák György vezette. Ezután az Ifjúsági Színház igazgatója lettem.

Sz.: Hogy az időrendi áttekintést befejezzük, még azt kérdezném, mikor kezdődött a Színház- és Filmtudományi Intézet munkája?

H.: 1957. március elsején kezdődött, és ettől kezdve 1959 nyaráig én igazgattam. Akkor szétvált az intézet filmes és színházi része, és én a színházi részt vezettem tovább.

Sz.: 1949 és 1957 között a Filmtudományi Intézetnek nem volt semmiféle folytonossága?

H.: Amikor én a minisztériumba kerültem, megváltam a főiskola igazgatásától, csak egy évig tanítottam még filmet. Kovács [András], Makk [Károly], Banovich [Tamás] – ez a társaság volt ott akkor. Amikor elkerültem onnan, akkor megszűnt a főiskolán a Filmtudományi Intézet, de a Színháztudományi Intézet is, mert párhuzamosan az is működött ott.

Sz.: Annak, hogy Ön elkerült a gyárból és a főiskoláról, volt valami összefüggése az akkori politikai változásokkal?

H.: Hát – úgy is mondhatjuk. Én ez alatt az idő alatt a Párt művészeti bizottságának voltam titkára. Azután jött a Rajk-ügy, és ami ugyancsak döntő volt, Kádár [János] és Kállai [Gyula] letartóztatása [1951. április–május]. Az illegalitásban én ehhez a vonalhoz tartoztam – Kállai volt a közvetlen felettesem. Engem is behívtak, megkértek, hogy „mondjam el az emlékeimet”. Én elmondtam mindent – aztán hazajöttem, összezsomagoltam a holmimat, és vártam, hogy letartóztassanak. De nem tartóztattak le. Sokat törtem a fejemet, hogy mi lehetett ennek az oka. Úgy vélem, hogy azért nem tartóztattak le, mert a háború alatt átszöktem a Szovjetunióba, Moszkvában voltam, [Georgi] Dimitrov intézetében dolgoztam – valószínűleg féltek attól, hogy hátha a Szovjetunióból érdeklődnek utánam. Így nem tartóztattak le, csak minden állásomat elvesztettem. A társadalmi tisztségeket is. Révai Józsefnek köszönhetem azt, hogy a minisztériumba vittek.

Sz.: Ön már régebben ismerte Révai Józsefet?

H.: Egyetlenegyszer találkoztunk Moszkvában. Nem ismerem közelebbről. 1945 után azonban sokat dolgoztam vele. Ő becsült engem, és bár semmiféle személyes barátság nem volt köztünk, kiállt értem. Tudta szerepemet az államosításban, nagyon meg volt elégedve a filmgyártás első évével.⁵

Sz.: Visszatérve a filmtörténeti folyamathoz, az Ön véleménye szerint mikor történt tulajdonképpen az államosítás? Többféle adat is forgalomban van...

⁵ 1948-ban készült többek között az *Egy asszony elindul*, a *Mágnás Miska* és a *Talpalatnyi föld*.

H.: Szerintem az a rendelet, mely a Filmipari Igazgatóságot létrehozta, tekintendő államosítási rendeletnek, mert az Igazgatóság feladata volt az államosítás. Ez a folyamat rögtön megindult az Igazgatóság létrejötte után, és befejeződött a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat megalakulásával, és a forgalmazás, filmexport stb. kiépülésével. A két dátum között folyt le az államosítás. Persze ennek akkor az volt az útja, hogy először a Párt Politikai Bizottsága dönt, azután a Politikai Bizottság abban az időben utasította a kormányt, megszületett a kormánydöntés, megjelent a rendelet a Filmipari Igazgatóság felállításáról, és az elkezdte az államosítást.

Sz.: Milyen légkörben, milyen körülmények között folyt az államosítás?

H.: A filmgyár mint gyár akkor az Iparügyi Minisztériumhoz tartozott, mely akkoriban szociáldemokrata érdekeltség volt.⁶ Az államosítás ellen nagyon komoly erőösszevonás volt, annyira, hogy ezek az ellenzők, akik főként a régi mozitulajdonosok és a jobboldali szocdemek közül toborzódtak, szinte ultimátumszerű követeléssel jöttek: amennyiben záros határidőn belül nem indul meg a filmgyártás, parlamenti támadást indítanak, hogy visszacsinálják. Azt hitték, nem tudjuk beindítani a filmgyártást. Ezért kellett nekünk hat héten belül előkészíteni és megindítani az első filmet.⁷ Ezért is erősen betartottuk az államosításnál Révai Dezsővel a munkamegosztást, hogy én teljes erővel a művészeti feladatoknak szentelhessem magamat.

Sz.: Hogyan alakult ki az új gyár gárdája?

H.: Többféle áramlat volt. Voltak teljesen balos áramlatok is – azt akarták, hogy mindenkit szórjunk ki, a régi filmeseket. Nem maradt volna senki... Nem is volt egyetlen kommunista sem a régiiek között. Keleti Márton jött át a szocdemektől. Volt egy párttaggyűlés, ahol ezek a balosok minden polgári származású rendezőt el akartak távolítani a gyárból. Akkor én azt mondtam: Jól van, de akkor ezeket a képeket is vegyék le a falról, mert tudtommal Marx és Engels sem volt proletár származású...

⁶ Bán Antal (SZDP) iparügyi miniszter (1945–1948).

⁷ Vörös Góz címmel, ebből lett a *Talpalatnyi föld* (lásd alább).

Sz.: Az államosítással kapcsolatban gyakran felmerül Angyal György neve – mi volt az ő szerepe?

H.: Amikor a Filmipari Igazgatóság megszervezte a dolgot, maradt egy Filmhivatal mint felső állami szerv. Ez közvetlenül a Miniszterelnökséghez tartozott, ahol Losonczy Géza volt az államtitkár. Ami minisztériumi jellegű ügy volt a film-szakmában, azt a Filmhivatal intézte. Angyal György ennek a Filmhivatalnak volt a vezetője.⁸ Ő azután 1949-ben lebukott, akkor Sala Sándor lett ennek a vezetője, majd a minisztériumi főosztály létrejöttével a Filmhivatal megszűnt.

Sz.: A *Tűz* című film még az államosítás előtt készült, vagy afféle átmeneti film volt?

H.: A *Tűzet* még az államosítás előtt kezdte a Mafirt, de már az államosított filmgyártásban fejeződött be. Amikor kész lett, már a Magyar Film hozta ki. Az utolsó musztereket nekem már nézmem kellett.

Akkoriban mindenki tudta, hogy nagy támadás készül a magyar filmgyártás egésze ellen. Fizették a hatalmas összegeket napról napra, de csak néhány híradó készült... És akkor jött Ranódy László, és behozta a *Vörös Góz* című forgatókönyvet, amelyet Szabó Pál regényéből Dallos Sándor írt. Elolvastam, és azt mondtam: jó ez az anyag, csak másképpen kell megcsinálni. És akkor nekiláttunk.

Sz.: A korabeli sajtóban több rendező neve is napvilágot látott a filmmel kapcsolatban. Például Molnár Istváné, aki végül is nem lett filmes, hanem a táncművészethez pártolt, és Szóts Istváné is. Hogyan választották végül Bán Frigyeszt?

H.: Az első film elkészítésének irányítását, a forgatókönyvtől kezdve a forgatáson át a vágásig, fenntartottam magamnak. Rendezőnek olyasvalakit kerestem, akit nem tartottak „nagy művésznek” vagy „nagy egyéniségnek”, akivel nem kell verekedni, hiszen akkoriban minden perc és minden fillér számított; aki, ha az ember mond neki valamit, akkor megcsinálja.

⁸ Angyal György (1911–1949) filmszakember, a kommunista mozgalom aktivistája. „1949. jún.-ban a Rajk-ügy kapcsán hamis vádak alapján az Államvédelmi Hatóság letartóztatta, a vizsgálati fogságban halt meg.” *Új magyar életrajzi lexikon*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. I. 146.

Bán Frigyesre esett a választás. Először még arra is gondoltam, hogy Bálint Györgyöt, aki akkor a Madách Színház főrendezője volt, adom közvetlenül mellé. De Bálintot akkor autóbaleset érte, tehát kénytelen voltam saját magam csinálni a dolgot. Megerősítésül pedig körülbástyáztam a rendezőt az akkori fiatal rendezőkkel és főiskolásokkal. Máriássy Félix, Makk Károly, Bacsó Péter, Hintsch György neve jut eszembe. A filmgyárban nagy ellenállás volt a külső felvételekkel szemben – az egészet műteremben akarták volna csinálni. Egyébként is irtó sokba került a film: egymillió-kétszázezer forintba...

Sz.: Akkor ez még tényleg nagy költségvetés volt egy filmhez.

H.: Műteremben akarták csinálni, és sváb parasztokat akartak behozni a műterembe... Hát erről szó sincs – mondtam. Ki fogunk menni falura. Már a vége felé jártunk a forgatásnak, amikor szól a telefon a filmgyárban: Dinnyés Lajos, az akkori miniszterelnök keres. Mi az ördögöt csinálpsz? – kérdezi. Mi az ördögöt? Filmet csinállok. Igen, de a huszonhetedik feljelentés érkezik ellened, hogy mennyi pénzt dobálsz ki... Azt mondtam akkor: Adjál még annyi időt, hogy befejezhessük a filmet. Amint kész lesz, bemutatjuk neked, addig tedd el a feljelentéseket – és ha megnézted a filmet, megindíthatod ellenem az eljárást, ha úgy gondolod. Így is történt, elkészült a film, Dinnyés kijött, megnézte a filmet, utána kiment a vetitőből, egy szót sem szólt nekem, beült az autójába, és elment. Két-három óra múlva szól a telefon – azt mondja: Idehallgass, most tértem magamhoz a film után. Az összes feljelentés ég a kandallóban... Így azután nem lett semmi baj. Pedig igen pechesek voltunk. Én követeltem, hogy menjünk ki Tiszaörsre, ki is mentünk, és napokig esett az eső. Addig mindenkit fizetni kellett – nőttek a költségek. Tiszaörsön a parasztok és a színészek együtt éltek, együtt játszottak. Az a pap például, aki a filmben szerepel, igazi pap. És az volt az érdekes, hogy egy-két nap után észre lehetett venni, hogy még a színészek is, a magánéletben is, kezdenek úgy beszélni és úgy mozogni, mint a többi parasztok. Én erre számítottam is. Ez a paraszti légkör aztán érződik a filmbeli szereplésükön is.

Sz.: A film többi főszereplőjénél már a kiválasztás is biztosított egy újfajta hitelességet.

H.: A főszerepet Bán először Gábor Miklóssal akarta eljátszatni. Én viszont azt mondtam, hogy nagyon szeretem Gábor Miklóst, de erre a szerepre nem ő kell. Bán majdnem visszaadta a megbízást. Aztán megállapodtunk, hogy próbafelvételt csinálunk egy főiskolai hallgatóról – így került Szirtes Ádám a filmbe.

Sz.: Hogyan foglalná össze ma, húsz év után a *Talpalatnyi föld*del és a filmgyártás megindulásával kapcsolatos érzéseit?

H.: A *Talpalatnyi föld* [1948] korabeli sikere ma már történelem – közismert dolog. Számomra ez a film és az állami filmgyártás beindításában, művészeti vezetőként végzett tevékenységem hozta meg a Kossuth-díjat. Ami pedig a *Talpalatnyi föld* filmtörténeti jelentőségét illeti, erről hadd idézzem inkább a filmtörténészt. Nemeskürty István írja könyvében: „Annyi jó szándékú kudarc, annyi remekművű képsorokat fel-felvillantó, de egészében bizony provinciális vállalkozás után a *Talpalatnyi föld*et ma is feszengetés és előlegzett jóindulat nélkül élvezheti a néző, még idestova tizenöt-húsz év távlatából is. Valóban megszületett a magyar nép filmművészete.”⁹

Sz.: Milyen embernek ismerte meg Ön Balázs Bélát? Úgy tudom, voltak bizonyos ellentétek is – milyen természetűek voltak ezek?

H.: Balázs Bélát a háború alatt, Moszkvában ismertem meg. Felhívott a lakásomon, és kissé sértődötten mondta, hogy mindekenkel beszéltem, de őt nem kerestem fel. Felkerestem, és nagyon jóba lettünk. Nagyon sokat segített nekem, kalauzolt, elvitt sokfelé. Érdekes módon egy repülőgéppel is jöttünk vissza Budapestre, a Balázs házaspár és én.

Sz.: Ön akkor elolvasta már Balázs filmesztétikai műveit?

H.: Olvastam a *Der sichtbare Mensch*et,¹⁰ 1924-ben, közvetlenül a megjelenése után megszereztem. Én akkor Pesten

⁹ NEMESKÜRTY István: *A magyar film története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. 201.

¹⁰ A mű pontos címe: Béla BALÁZS: *Der sichtbare Mensch oder Die Kultur des Films*. Deutsch-Österreichischer Verlag, Wien, 1924.

tanultam, és nagy elragadtatással olvastam. A folytatásánál¹¹ már a legnagyobb tisztelettel és megbecsüléssel, de már voltak kétélyeim.

Sz.: Balázs Béla változott meg vagy Ön?

H.: Én változtam meg. De ezek nem voltak olyan döntően nagy eltérések. Moszkvában már kezdtünk vitatkozni, de a legnagyobb barátságban. Átadta nekem *Czinka Panna* című darabját, hogy mihelyt visszamegyünk Magyarországra, ezt elő kellene adatni. Elolvastam, és azt mondtam, hogy ebből egy remek opera lehetne. Maga a darab nem túlságosan tetszett, volt néhány megjegyzésem, de az első után elhallgattam, mert Béla bácsi rettenetesen érzékeny volt.

Sz.: Hogyan alakult viszonyuk a hazatérésük után?

H.: Még mindig nagyon jóban voltunk. Én azonnal meghívtam az általam igazgatott főiskolára tanárnak. Ő először akkor sértődött meg – nem rám, hanem a vezetésre, akik intézték –, amikor az államosított filmgyártás élére nem őt, hanem engem neveztek ki művészeti vezetőnek. Itt kezdődött a baj. Ezután jött a *Valahol Európában* [1947]. Radványi Géza ennek készítésekor mindenkitől tanácsokat kért – Balázstól is, tőlem is. Realista ember volt, és úgy gondolta, jót tehet a filmnek, ha szerepel rajta Balázs Béla neve. Ezt először megengedte Balázs, később viszont már erősen kérte, hogy ő szerepeljen, de mint író. Holott a filmet nem ő írta. Ez nem nagyon tetszett nekem, de még mindig nem jelentett semmit.

Sz.: Más beszélgetéseim alapján erről az a kép alakult ki bennem, hogy Radványi eleinte lehet, hogy csak Balázs nevét akarta, de a közös munka után őszintén becsülte Balázs hozzájárulását is. Fennmarad viszont egy probléma: hogyha a *Valahol Európában* nem Balázs Béla írta, aminthogy valóban az a kép alakul ki, hogy sokan írták, kollektív munkával – hogyan került bele az a nyilvánvaló Ekk-hatás¹² (az *Út az életbe*

¹¹ *A film szelleme* (1931), illetve *Filmkultúra* (1947).

¹² Nyikolaj Ekk (1902–1976) szovjet rendező.

című filmre¹³ gondolok), melyet filológiaiilag ki lehet mutatni, és minden filmtörténet ki is mutatja?

H.: Kérem, én csak feltételezésre vagyok utalva, de ismerve Balázs Bélát, így tudom elképzelni a dolgot: Balázs Béla a világ legjobb mesélője volt. Egyszer láttunk Moszkvában együtt egy nagyon rossz filmet. Már nem emlékszem, mi volt a címe. Később Budapesten tartott Balázs Béla egy előadást, és példának, pozitív példának felhozta ezt a filmet. Elmesélte a filmet, és a film ragyogó volt – Balázs Béla elmesélésében. Olyan fantáziával rendelkezett, olyan színes és olyan szuggesztív előadó volt. Valószínű – de mondom, ez csak feltételezés –, hogy még jóval a *Valahol Európában* előtt Radványi beszélt témáiról, foglalkozott a filmmel. Én is tudok más témáiról is. S Balázs Béla is elmond egy témát. Mondjuk, hogy *Út az életbe*. Elmondja, de talán nem is mint egy filmet, hanem csak mint egy történetet. Ha filmként mondja, Radványi talán meg sem csinálja a hasonló történetet. Ugyanezért biztosra veszem, hogy Radványi nem látta az Ekk-filmet.¹⁴ Persze, ezek csak feltételezések.

Sz.: Az államosított filmgyártás beindulásánál tartottunk...

H.: Balázs Béla írt két levelet. Az egyiket Rákosinak, hogy nevezzék ki őt a magyar filmgyártás állandó konzultánsának.

Sz.: Ez a levél megvan a Balázs-hagyatékban, az MTA Kézirattárában.¹⁵

H.: Élőszóban arra is hivatkozott, hogy ő a Moszfilmnél is ezt a tisztséget töltötte be. Függetlenül attól, hogy mi lett volna a döntés, én kezdettől fogva foglalkoztattam Balázs Bélát a filmgyárban. Először ő írta meg a *Forró mezők*¹⁶ forgatókönyvét. Ez az első forgatókönyv sokkal művészebb volt, mint az, amit végül is megcsináltak, sokkal izgalmasabb is volt – csak nem volt Móricz Zsigmond. Más volt. Ez volt az első dolog. A máso-

¹³ *Út az életbe (Putyovka v zszny)* – Nyikolaj Ekk által rendezett 1931-es szovjet filmdráma. Ahogy a *Valahol Európában* című filmben, itt is árván maradt csellengő gyerekek a film főszereplői.

¹⁴ Egy évvel később sikerült Radványi Gézával is interjút készítenem. Elmondta, hogy az *Út az életbe* című filmet Párizsban látta, a harmincas években. (Sz. A.)

¹⁵ Lásd: A magyar film 25 éve. *Filmkultúra*, 1970/2. 23.

¹⁶ Magyar film, rendezte: Apáthi Imre. 1949. március 26-án mutatták be.

dik az volt, hogy én, mivel nagyon nagyra becsültem Balázst, levetítettem neki a *Talpalatnyi földet*, az első kópiát. Ezt ő nagyon lehúzta. Csinált egy tervezetet, úgy emlékszem, írásban is, hogy miként kellene az egészet átvágni, és új részeket belevágni. Egész más stílusban akarta átalakítani. Például, amikor együtt fekszenek, Góz Jóska és Juhos Marika, akkor azt akarta odailleszteni, hogy képzeletükben mit látnak mind a ketten. Szóval, egy más stílus lett volna. Én viszont kereken megmondtam neki, hogy nem. Lehet, hogy a film így rosszabb, de az a stílus, az az irányzat, amit akartunk. Ezt szintén zokon vette.

Sz.: Semmiféle változtatás nem történt a filmben?

H.: Semmi sem. Nagyon határozott voltam, mert ezt az egy filmet saját filmemnek tekintettem. De ez még mindig nem lett volna baj. A baj az volt, hogy a Párt illetékes szervei úgy foglaltak állást, hogy Balázst foglalkoztassuk továbbra is, de nem kell állandó konzultánsnak lennie. Foglalkoztattuk is – a filmgyár akkori könyvelése bizonyíthatja, hogy hányszor utaltunk neki különböző összegeket terveiért, amelyekből gyakran már nem is lett semmi sem. Volt egy olyan problémája is, hogy őt a főiskolára végleges kinevezéssel ne a főiskola főigazgatója nevezze ki – aki akkor én voltam –, hanem maga a kultuszminiszter. Azonban ez sem ment, mert minden tanárt a főigazgató nevezett ki. Ezután történt, már 1949-ben, hogy Balázs mintegy ultimátumot adott a magyar kulturális vezetésnek, hogy ha nem nevezik ki itthon konzultánsnak, akkor elfogadja a lengyel, és, úgy emlékszem, a moszkvai ajánlatokat, és ott lesz az ottani filmgyárakban művészeti vezető. Mindeközben sokat utazott, előadásokat tartott számos külföldi országban. Külföldön volt éppen, amikor megjelent Moszkvában, és magyarul is, a hazafiatlan kritikusokról szóló hivatalos támadás, amelyben nagyon kemény szavak vannak – szerintem jogtalanul – Balázs Béláról is.

Sz.: Hol jelent meg ez a támadás?

H.: A *Pravdá*ban, és valamelyik magyar lap is közölte.¹⁷ Nyilvánvalóvá vált, hogy őt most nem fogják művészeti veze-

¹⁷ M. M. ROZENTAL cikke a *Bolsevik* című folyóirat 1948. július 15-i számában jelent meg.

tőnek hívni. Ezzel az eljárással persze nem lehet egyetérteni. Viszont: a *Filmkultúra* című könyvében,¹⁸ amely oroszul is megjelent, és magyarul ekkor adták ki, van egy rész, amely ideológiai szempontból tényleg kifogásolható, a bergsonizmus. Ő ott nyíltan hivatkozott Bergsonra, elkötelezte magát Bergson mellett.¹⁹ Tehát alkalmat szolgáltatott a támadásra. Abban a légkörben világos volt, hogy aki a bergsoni álláspontot képviseli, az nem lehet a szovjet filmgyártás legfőbb művészeti tanácsadója. Ez rettenetesen hatott rá, az egész kritika és támadás. Nem tudom, nem volt-e szerepe a halálában.

Sz.: Ön akkor írt a könyvről a *Szabadság* című lapba (1947. december 30-án), de nem támadta, sőt kifejezetten méltatta a művet.

H.: Igen, noha akkor én már a Bergson-vonatkozást nem helyeseltém, de nem írtam róla. Énnekem a véleményem minden tiszteletem mellett az volt, hogy azért ő nem marxista, amit meg lehet bocsátani, de nem ez volt a döntő, hanem ebben az időben már úgy láttam, hogy ő ragyogó költő és művész a tudományban, és egy kicsit tudós az irodalmában.

A mi ellentétünk tehát nem volt drámai ellentét, csak én mentem a magam vonalán, amelyet természetesen az akkori idők is meghatároztak, de azért állom és vallom; Béla bácsi pedig ment a Balázs-vonalon, amelynek megvannak az óriási értékei és megvannak az emberi gyengeségei.

Sz.: Az Ön véleménye szerint tehát kivel vagy milyen intézménnyel lehettek olyan nézeteltérései, amelyek miatt kialakulhatott benne ez az üldözöttségi érzés?

H.: Szerintem nem voltak másfajta összeütközései, mint amilyenek akkor mindnyájunknak voltak. Ő a *Fényszóró* című folyóirat főszerkesztője volt,²⁰ és mindig akart valami többet és valami mást – erre valóban volt bizonyos jogosultsága is. De abban az eléggé kiélezett helyzetben, közvetlenül a felszaba-

¹⁸ BALÁZS Béla: *Filmkultúra. A film művészetfilozófiája*. Szikra, Budapest, 1947.

¹⁹ Henri Bergson (1859–1941) francia filozófus, esztéta. Idealistaként a Szovjetunióban a marxizmus ellenségének tekintették.

²⁰ A *Fényszóró* című művészeti hetilap 1945. július 27-én jelent meg. Későbbi impresszuma alapján a Mafirt lapja. 1946 februárjáig működött.

dulás után, az ő művészetpolitikája nem volt egy reálpolitika. Nem igazodott az adottságokhoz. Gondolja meg, az akkori filmgyártási technika, személyek – az ember nem azt csinálhatta, amit akart! Hát a *Talpalatnyi föld* mellett én sem a *Mágnás Miskát* meg a hasonló filmeket csináltam volna, de ezt kellett! Bizonyos szempontból, a magas esztétikum szempontjából, azt kell mondanom, hogy Balázs Bélának nagyon sok kérdésben igaza volt. Amikor ő csak művészeti filmeket akart csinálni – igaza volt. Bárcsak lehetett volna! Én is azt csináltam volna, de nem lehetett. Se forgatókönyv, se ember, még felvevő közönség sem volt. Az államosítás idején még tele voltunk amerikai filmekkel. Ezt neveztem reálpolitikának. Ez nem elvi kompromisszum volt, hiszen tekintetbe venni a körülményeket, hogy elérjük a célunkat, az olyan kompromisszum, amit vállalni lehet – és nem is mindig kompromisszum. Most visszanézve, az ember nyugodtabban szemléli ezeket a dolgokat, de akkor, amikor huszonhétfele kellett harcolni, nagyon nehéz szövetséges volt – mert azért ő az egyik legnagyobb szövetségesünknek számított. Még Lukács György sem értett már egyet vele ekkor alapállásban, az a Lukács, aki a *Balázs Béla, és akiknek nem kell* című könyvben²¹ állt ki mellette az első világháború idején – de azóta Lukács marxista esztéta lett! Vissza kell helyezkedni abba az időszakba, az akkori ideológiai problémákba. Lukács Györgynek akkor a legfőbb törekvése a realizmus elfogadtatása volt. Magam is erre törekedtem. Hogy azután később ebből egy leszűkített, naturalista-pszeudorealista irányzat keletkezett, az egy másik kérdés. Balázs Bélának pedig a stilizáló, szimbolista, szóval az izmusok iránya volt a vérében. Ami most gazdagíthatja a szocialista művészetet – de akkor véres harc folyt. A Bergson-kérdés is idetartozik. És mindehhez járult az ő rendkívüli érzékenysége. Nekem személyes vitám talán ha egyszer volt csak vele. De mindig mellettem, körülöttem zajlottak ezek a dolgok, még ha nem voltam is ludas bennük. Például Balázs Béla Kossuth-díjat kapott. Az elsők között, a díj alapításának második évében [1949]. Az első évben én a díj bizottságának

²¹ LUKÁCS György: *Balázs Béla, és akiknek nem kell*. (Összegegyűjtött tanulmányok). Kner Nyomda, Gyoma, 1918.

tagja voltam, akkor, amikor Major, Bajor Gizi és mások kapták a díjat. És akkor nem is kaphattam, éppen, mert bizottsági tag voltam. A második évben nem voltam bizottsági tag, és akkor a *Talpalatnyi földért* meg is kaptam a Kossuth-díjat. Balázs Béla is akkor kapott. Lehet, hogy azt gondolta, énmiattam kapott egy évvel később.

Sz.: Balázs több levelében és beadványában említi, hogy volt neki egy 1848-as dokumentumjátékfilm-terve, melyet be is adott, de Önök elutasították.

H.: Az elutasításra nem emlékszem. A tervre emlékszem. Koprodukciós terv volt, és azokban az országokban kellett volna csinálni, ahol 1848-as forradalom volt. Mindenütt egy-egy részt. Elkezdtek a tárgyalásokat.

Sz.: És mi jött közbe?

H.: 1949. A dogmatikus korszak kezdete. Ez a terv nem valószínűsíthető meg. Louis Daquin francia rendezővel tárgyaltunk, ő készített egy vázlatot is, elküldte nekem – azután meghíúsult az egész, külföldön és belföldön is.